

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

ШКРІБЛЯК МИКОЛА

**МОСКОВСЬКО-СТАМБУЛЬСЬКА
ДИПЛОМАТІЯ І ПЕРЕХІД КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ
ПІД ВЛАДУ МОСКОВСЬКОГО ПАТРІАРХА**

У статті, на основі всебічного аналізу джерельної бази та різнопланового історіографічного матеріалу (світського і церковного походження), реконструйовано основні етапи московсько-стамбульської дипломатії та проаналізовано історичні передумови переходу Київської Митрополії до складу Московської Патріархії. Особливу увагу звернено на витлумачення місця та ролі зовнішніх чинників, а також на участь іноземних духовних і політичних центрів у реалізації проекту інкорпорації Української православної церкви до Московської 1686 р. Водночас дано критичну оцінку діянням Константинопольського патріарха Діонісія IV, який під тиском політичних обставин зважився видати Томос про відмову від духовної опіки над Київською Митрополією, давши цим самим своє благословення на її передачу в канонічну залежність московських патріархів.

Актуальність теми. Українському народові на шляху до власного національно-релігійного самовизначення доводилося постійно боротися то з католицьким заходом, то з мусульманським сходом, то з православною північчю. Боротьба з останньою - найтриваліша в часі і фактично не припиняється й сьогодні. Розколоте Українське православ'я - яскравий доказ цьому. Фундамент для деконсолідації українського суспільства та його розколу було закладено у другій половині XVII ст., спочатку переяславськими домовленостями Б. Хмельницького з московським царатом (1654 р.), а згодом московського царату із урядом Речі Посполитої (1686 р.). Саме з того часу Москва паразитує на духовному, політичному та економічному "тілі" України.

Безумовно, цей період став трагічним для української державності: втрата незалежності, тотальний наступ на національну культуру, освіту, науку, економіку - це далеко не повний перелік сумних наслідків "возз'єднання" України з Росією 1654 р. Однак найбільшою трагедією для українського народу стало антиканонічне приєднання Київської Митрополії до складу Московської Патріархії.

Обставини інкорпорації Української Православної Церкви до Московської є для всіх православних християн доволі важливим історичним уроком. Вони ще раз нагадують про те, що Церква Христова як "стовп і утвердження істини" (1 Тим. 3, 15) мусить завжди прагнути до дотримання непорушних канонічних підвалин, а не прогинатися під пресингом сильних світу цього, що "лежить у злі" (1 Ін. 5, 19), або ж запопадливо обслуговувати їхні політичні інтереси. Адже кожне відступлення від церковних канонів, якими б благими цілями його не виправдовували, не проходить безслідно. І, справді, гріхи політиків та ієрархів, вчинені у XVII столітті, бумерангом повертаються до нас сьогодні. Складні та суперечливі процеси XVII ст., політичні рецидиви яких понад триста років накладали свій рельєфний

Шкрібляк Микола - докторант кафедри релігієзнавства та теології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

відбиток на становлення і розвиток Української держави і Церкви, і, схоже, ще довго даватимуться взнаки, адже каяття так і не настало.

Отже, актуалізація проблем, що увиразнюють історичну долю чи, скоріше, недолю Української Православної Церкви, є на часі. Ми її обґрунтуємо тим, що в наш час, як ніколи, гостро постає проблема критичного відображення російського релігійного колоніалізму, що бере свій початок із часу інкорпорації Київської Митрополії до складу Московської Патріархії 1686 року.

Мета цієї розвідки полягає передусім у тому, щоб на основі всебічного аналізу доступної нам джерельної бази та історіографічного матеріалу проаналізувати передумови та унаочнити основні етапи московсько-стамбульської церковної дипломатії, підсумком якої стала зміна канонічної юрисдикції Київської Митрополії у середині 80-х років XVII ст.

Для досягнення мети окреслено такі завдання:

- охарактеризувати становище Київської Митрополії у 80-х роках XVII ст. та витлумачити основні суспільно-політичні пріоритети політики І. Самойловича, за гетьманату якого відбувся елекційний собор 1685 р.;

- проаналізувати найважливіші етапи московсько-стамбульської церковної дипломатії та з'ясувати роль світської і духовної влади у справі перепідпорядкування Київської Митрополії Московському Патріархатові;

- витлумачити наслідки інкорпорації Київської Митрополії та довести антиканонічність діяння Константинопольського собору, на якому було ухвалено рішення про приєднання Української Православної Церкви до Московської 1686 р.

Об'єктом дослідження є суспільно-релігійне тло та внутрішньоцерковні перетворення в Київській Митрополії у 80-х роках XVII ст., що призвели до канонічного розриву із Константинополем і приєднання до Московської Патріархії.

Предметом дослідження виступає історико-еклезіологічний дискурс московсько-стамбульської дипломатії та інкорпорація Київської Митрополії 1686 року.

Методологія дослідження. Для написання статті використано різні методи дослідження та методологічні принципи, звернення до яких обумовлено комплексним підходом до висвітлення складного спектра питань, що увиразнюють становище Київської Митрополії у 80-х роках XVII ст. та специфіку московсько-стамбульської церковної дипломатії 1686 р., що призвела до інкорпорації Київської Митрополії до складу Московської Патріархії та цілковитої анексії її канонічної території.

Оскільки в основу дослідження покладено проблемно-хронологічний підхід, то найбільш застосовуваними методами вивчення проблеми стали хронологічний, синхронний та актуалізацій.

Для аналізу церковно-канонічних і релігійно-полемічних текстів (богословських трактатів, канонічних збірників, патріарших та єпископських грамот, циркулярів, листів, соборних ухвал, постанов та рішень, царських і гетьманських указів, розпоряджень тощо) ми застосовували аналітичний та герменевтичний методи. Послугування методом компаративного аналізу та синтезу дало нам можливість осмислити, а отже, й об'єктивно

витлумачити сутність церковно-релігійної політики гетьмана І. Самойловича та московського царату.

За допомогою генетичного методу, а також методу актуалізації нам вдалося встановити причинно-наслідковий зв'язок посилення релігійно-експансіоністських впливів з боку Московії за гетьманства І. Самойловича й витлумачити політичні та ідейно-релігійні чинники інкорпорації Київської митрополії до складу Московської Патріархії. Метод синтезу допоміг з'ясувати ступінь впливу зовнішніх факторів на суспільно-церковне життя України та її церкви, а відтак довести антиканонічність акту приєднання Української Православної Церкви до Московської. Важливе місце у методології дослідження відведено суто богословському аналізу та канонічному прочитанню більшості подій і явищ, які в підсумку призвели до інкорпорації Київської Митрополії у 80-х роках XVII ст.

Ступінь наукової розробки. Стаття написана на доволі широкій джерельній базі та історіографічному матеріалі. До джерел передусім належать: "Акты исторические, относящиеся к истории России" [1], "Архивъ Юго-Западной России"[2] "Неизданные главы патриарха Досифея" [10], "Источники Малороссийской истории" [15], "Книга правил Святых Апостолів, Вселенських і Помісних соборів, і Святых Отців" [16] та ін.

Історіографія приєднання Київської Митрополії до складу Московської Патріархії така ж багата, як і власне історіографія Української Православної Церкви у XVII ст. Інкорпорація Київської Митрополії до Московської - подія настільки контраверсійна, що обійти її увагою було неможливо. Вона відкрила Московській державі широку дорогу до релігійної експансії та обмосковлення українського народу, до нищення його національно-церковної самобутності. З цього приводу відомий дослідник церковної історії М. Андрусак писав: "Коли заведено підчинення Київської Митрополії, руська Православна Церква перестала бути національною і стала засобом змосковщення, зросійщення місцево українського (руського) і білоруського населень" [39, арк. 8]. Вагомий внесок у дослідження історичних передумов інкорпорації та наслідків зробили І. Власовський [4], М. Грушевський [8], митрополит Іларіон (Огієнко) [26 - 29], М. Костомаров [19], митрополит Макарій (Булгаков) [24], О. Лотоцький [21], С. Соловійов [42], Н. Полонська-Василенко [37], Ф. Титов [44], С. Терновський [43], А. Яковлев [49] та ін. Дещо фрагментарно, однак критично події церковно-релігійного життя православних наприкінці XVII ст., в тому числі й ті, що увиразнюють суть та специфіку московсько-стамбульської дипломатії та її наслідки, відображені у дослідженнях Р. Єринюка [12], А. Колодного [17], В. Лур'є [23], Софрона Мудрого [30], С. Сенік [40], І. Скочеляса [41], а також польського дослідника М. Бензи [3, 50].

Варто зазначити, що вся історіографія з означеної вище проблематики як історії Української православної церкви загалом є заідеологізована і векторно зорієнтована. Один напрям цілковито віддзеркалює ідейно-еклезіологічну традицію, що виправдовує релігійно-політичну доцільність інкорпорації Київської Митрополії, яка розпочалася з обрання першого "московського" митрополита Київського на елекційному соборі 1685 р., а інший - зумовлений історико-канонічною та морально-правовою логікою

автокефальних прагнень українських православних вірян мати свою Помісну Церкву, яка б не залежала від жодного іноземного духовного центру.

Основний зміст статті. В останній чверті XVII ст. Українська Православна Церква опинилася в глибокій ієрархічній кризі. Київські митрополити змушені були залишити свій історичний осідок - київську кафедру і переселитися на Правобережну Україну, де московський вплив був мінімальний.

Однак зі смертю митрополита Антонія Винницького, митрополичий престол взагалі залишився на декілька років вакантним. Цим вирішила скористатися Московська Патріархія, яка мала на меті не лише цілковито поглинути Українську Православну Церкву, а й анексувати її канонічну територію. Однак за умов політичної невизначеності українських гетьманів, їх еквілібрації між Варшавою і Москвою досягнути успіху було нелегко.

З приходом до влади промосковськи зорієнтованого гетьмана І. Самойловича питання зміни канонічної юрисдикції Київської Митрополії почали поетапно розв'язувати. Першим кроком на цьому шляху було звернення гетьмана 1683 р. до московського патріарха Йоакима, щоб той благословив обрання Варлаама Ясинського на архімандрита Києво-Печерського. С. Терновський пише: "Въ 1683 году гетманъ съ своей стороны далъ поводъ патріарху входитъ въ дела малороссійской церкви" [43, с. 89]. Наступним кроком стало проведення елекційного собору, на якому під тиском гетьмана та московського посла О. Українцева обрали нового митрополита, який заявив про свою готовність перейти під юрисдикцію московського патріарха. Джерела засвідчують високу зацікавленість Москви у виборах нового митрополита Київського: між патріархом московським Йоакимом і гетьманом Самойловичем упродовж декількох років тривала інтенсивна переписка, під час якої обговорювалося питання проведення елекційного собору та обрання "вигідного митрополита".

Вибори Гедеона Святополка-Четвертинського на митрополита відбулися на соборі в Києві 12 липня 1685 року [44, с. 216]. У його роботі участі не взяв жоден церковний ієрарх, не з'явився на собор і сам претендент у митрополити [46, с. 101-103]. Проігнорував виборами і єпископ Чернігівський Лазар Баранович - найвпливовіший церковний ієрарх Лівобережної України та місцєблюститель Київської Митрополії [44, с. 216]. Більше того, він навіть не надіслав у Київ своїх представників. Як звітував І. Самойлович у Москву, з Чернігівської єпархії на Соборі не було "нікого ні з архімандритів, ні з ігуменів, ні з протопопів" [31, с. 66]. Не спостерігалось в Києві і делегатів від єпархій "польської" України [2, с. 65].

О. Лотоцький пише, що справжньою причиною неяви духовного проводу та рядового духовенства було те, що воно, "на чолі з Лазерем Барановичем, не спочувало кандидатурі до такої міри підхлібної для Москви особи, як єп. Гедеон" [21, с. 373]. Загалом це зібрання "собором" можна назвати лише умовно. Насправді усі його ухвали є неканонічними. Але на це ніхто не зважав: Москва діяла за принципом, коли засоби виправдовують мету, а Константинополь не міг адекватно відреагувати, тому що Османська імперія, перебуваючи в стані війни зі Священною лігою, не дозволяла Вселенському патріарху зайвий раз дратувати Московію, яка якраз визначала своє місце у цій війні.

Новообраний митрополит, завуальовуючи жадобу до влади і бажання прислужитися політичним інтересам гетьмана-свояка, тут же заявив про свій намір "прийняти жезл архіпастирський не від кого іншого, як від московського патріарха" [21, с. 373]. Гетьман Самойлович уже наприкінці липня 1685 р. вирядив до московських царів і патріарха делегацію, якій було доручено обговорити всі процедурні питання щодо інтронізації київського митрополита. Крім того делегація везла із собою для затвердження "чолобитні статті" (датов. 20 липня 1685 р.) , написані гетьманом і новообраним митрополитом Київським Гедеоном, на задоволення яких надіялися представники Української Православної Церкви перш, ніж перейти під владу Московського патріарха. Характерною особливістю цього посольства є те, що гетьман усі ці питання обговорював зі світською владою. Це видно принаймні з інструкції гетьмана його посланцю військовому писарю Саві Прокоповичу [13, с. 71-80].

Грубо втрутившись у внутрішні справи Київської Митрополії, мовою канонічного права "у чужу церковну область", Москва не збиралася зупинитися на досягнутому, тим паче, що в цьому їй сприяла політична ситуація. Для логічного завершення цього, за словами митрополита Іларіона, "останнього акту трагедії" [26, с. 56] - остаточного поглинення Київської Митрополії - бракувало згоди Константинопольського патріарха. Тому наприкінці 1685 р. московський уряд відправив у Константинополь спеціальне посольство. Московські можновладці (юні царі Іван і Петро) та Його святість Йоаким звернулися з проханням визнати новий правовий статус Української Православної Церкви. Царське посольство очолив дяк Микита Алексєєв [21, с. 376].

Дорогою в Україні до нього приєднався гетьманський посланець Іван Лисиця, через якого І. Самойлович передав патріарху Якову грамоту з аналогічними проханнями. Посольство мало діяти виключно в межах своїх повноважень та відповідно до "інструкції, даної патріархом Іоакимом" [14, с. 123-129]. Послам було доручено добитися від патріарха Парфенія згоди, щоб "Кіевскую бы митрополію всю въ духовную власть отдасть святейшему патріарху Московскому вечно" [2, с. 124]. Аргументи, які наводили московські царі, були штучні і зводилися до начебто неспроможності Константинополя опікуватися Київською митрополією, через що митрополита кафедра тривалий час вдівствувала. Насправді патріарху Якову настирливо радили відмовитися від юрисдикції над Києвом на користь Москви. Просили також царі, щоб Його святість звернувся до православних Речі Посполитої, з роз'ясненням і порадою визнати духовну владу поставленого в Москві митрополита Гедеона.

У процесі переговорів посли мали посилатися на дозвіл колишнього патріарха Константинопольського Парфенія, а також на акт поставлення Московським патріархом священного архімандрита Києво-Печерської лаври Інокентія Гізеля [34, с. 112-113], якого начебто ніхто не засуджував.

Перебування московсько-київського посольства в Османській імперії потребує глибшого аналізу, аніж іноді здається. Варто зазначити, що про завершальний етап інкорпорації Київської Митрополії і передачу її патріархом Константинопольським на відкуп Москві знаходимо згадки у кожній

історичній розвідці, присвяченій цій проблемі. Проте це доволі схематичні й невиразні "сюжети", виконані за одним "трафаретом" лишень різними майстрами. Через це відкритими залишаються такі питання: "Чому настільки важливі переговори було доручено вести "послам" такого низького рангу; чому серед московсько-київської делегації не було жодного архієрея чи бодай архімандрита; чому у переговорному процесі раптом з'явився посередник - патріарх Єрусалимський Досифей і, нарешті, чому перша зустріч відбулася на нейтральній території (м. Адріанополь), а не в Стамбулі.

Щоб задовольнити дослідницький інтерес та успішно зреалізувати стратегічні цілі дослідження, автор, певна річ, апелював до джерел. Водночас - власні узагальнюючі дефініції він корелює із висновками сучасних дослідників, зокрема В. Лур'є, який справедливо зауважує, що "без відповіді на ці очевидні запитання навряд чи можна вести мову про розуміння як "техніки роботи", так і завдання місії Алексеєва" [23, с. 182]. І так, за порядком.

1. Якісний склад делегації ми пояснюємо тим, що місія мала, скоріше за все, формальний характер, адже московський цар уже й так навряд чи відступив би від своїх намірів. Отже, канонічне вирішення цього питання Константинопольським патріархом його, схоже, мало турбувало. Водночас є й куди серйозніший аргумент: Олексій Михайлович постійно твердив про свій богоугодний намір звільнити Константинополь від турків. Щоправда і в Константинополі, і в Москві доволі швидко зрозуміли, що це не вдасться. А от відбити бажання турків нападати на землі православної "Малої Русі" наприкінці його правління було цілком імовірно.

На нашу думку, далеко не другорядну роль тут відіграла й тісна співпраця московського царя зі східними патріархами, які часто перебирали на себе політичні, а то й шпигунські функції. Відомо, що патріарх Єрусалимський Паїсій та Антіохійський Макарій підтримували тісні зв'язки з Москвою; вони перебували там іноді по рокові, а то й більше. Їх навіть низложили з кафедр за те, що на тривалий час залишали паству без духовної опіки. Отже, можна припускати, що цар мав цілковите запевнення від грецьких патріархів у тому, що справу буде вирішено на його користь.

2. Відсутність у московсько-київській місії церковного ієрарха чи якоїсь іншої високо поставленої духовної особи можна пояснити реалізацією абсолютистської влади московського самодержця, яку він отримав після відсторонення від управління Московською церквою сильного і впливового патріарха Нікона та обрання малоосвіченого патріарха Йоакима. Цар Олексій Михайлович і до того вважав, що лише йому належить право "помножувати в своєму царстві різні митрополії, архієпископства" і навпаки - їх ліквідувати чи об'єднувати.

І справді, як доведено вище, починаючи з Московського собору 1666 - 1667 рр., на якому вперше постало питання про приєднання Української Православної Церкви до Московської Патріархії, саме московський цар постійно втручався у справи Київської Митрополії. Спочатку він підніс Чернігівську кафедру до рівня архієпископії, потім звелів митрополиту Піпріму рукоположити ніжинського протопопа Максима "во єпископа Мстиславського", призначивши його одночасно місцеблюстителем Київської Митрополії.

До цього необхідно додати й те, що Олексій Михайлович після своєї непростой боротьби з патріархом Ніконом не мав бажання зміцнювати статус духовної влади в межах своєї держави. Загалом відсутність духовенства у переговорах з Константинопольським патріархом чітко вказувала на те, що місія представляє інтереси московського царя, а не патріарха чи митрополита. Це було особливо показовим на тлі підготовки Османської імперії до війни проти австрійсько-польської та венеціанської коаліції.

3. Аналізуючи історіографію, присвячену переговорам щодо перепідпорядкування Київської Митрополії, може скластися думка, що Єрусалимський патріарх Досифей - це справді посередник у цій московсько-стамбульській обуродці. Насправді - він зовсім не посередник і місія його на той час була набагато поважніша, аніж видавалося на перший погляд. Як уже зазначалося вище, патріархи Константинопольські під владою турецького султана почували себе зовсім некомфортно і постійно змінювалися. За таких умов у церковному управлінні особисто вони фактично нічого не означали. Отже, константинопольські патріархи - це формальні лідери православного Сходу, натомість патріарх Досифей Нотар (1669 - 1707 рр.) був неформальним Главою Східної церкви.

По-перше, він став патріархом у 28-річному віці і аж до смерті займав патріаршу кафедру Єрусалимської Церкви (39 років), а по-друге, його авторитет був добре відомий серед православних церков Центрально-Східної Європи і Московії зокрема. Святійший Патріарх Досифей докладав великих зусиль для поширення православної освіти, засновуючи і підтримуючи школи та друкарні: 1680 р. він на кошти Єрусалимського патріархату заснував друкарню в Яссах (Молдавська митрополія), яка стала провідним центром друкарства у всьому православному світі, а на прохання патріарха Московського Йоакима відправив до Московії вчених братів Ліхудів, завдяки яким 1685 р. була створена Слов'яно-греко-латинська академія - перший вищий навчальний заклад Російської імперії. Сам Досифей був одним із найвидатніших богословів і церковних діячів поствізантійської доби [47, с. 275-299]. Отже, московський царат вирішив орієнтуватися на сильну, а не на слабку ланку у переговорному процесі.

4. Чому сторони зустрічалися в Адріанополі, а не Стамбулі? По-перше, як ми зазначали вище, зі складу делегації з самого початку було видно, що переговори мали міжурядовий (світський, а не духовний характер), а тому посла зустрілися спочатку з представниками турецької влади, а вже згодом із Константинопольським патріархом. На той час в Адріанополі знаходилася не лише резиденція султана Мехмеда IV (1649 - 1687 рр.), а й патріарха Досифея. Співпало в часі й перебування в Адріанополі патріарха Константинопольського Якова (він прибув туди для чергового затвердження османською владою). Важко встановити, чи посольство не знало, що в Адріанополі є патріарх Константинопольський, а чи просто вирішило проігнорувати його і звернутися відразу до патріарха Досифея. Якщо вірити В. Лур'є, то виходить, що місія Микити Алексеєва свідомо проігнорувала патріарха Константинопольського, "продемонструвавши, цим самим, що у Москві прекрасно обізнані, хто наразі справжній "господар" у Східних патріархатах" [23, с. 184].

Власне кажучи, в Адріанополі Н. Алексєєв і І. Лисиця перший тур переговорів провели особисто з Досифеєм [43, с. 135]. Розраховуючи на доброзичливе ставлення патріарха до московських царів і православної пастви, яку вони представляли, послали прагнули домовитися з ним "по-доброму", заохочуючи його то червінцями, то соболями. Щоб легше було схилити Досифея на власний бік, царський уряд доручив послові винагородити патріарха щедрими дарунками [44, с. 218]. Однак той, довідавшись про справжню причину візиту, хоч і був "великим прихильником Москви" [20, с. 56], одразу ж став у опозицію до інтриги патріарха Йоакима та московського царату.

Джерела засвідчують, що під час бесіди з московськими послами патріарх Досифей висловлювався надто різко і навіть зневажливо на адресу патріарха Йоакима і московських царів. Він цілком справедливо вказував на те, що їм потрібно було спочатку отримати благословення Константинополя, а вже потім поставляти Київського митрополита в Москві, а про передачу Київської Митрополії навіть не може бути й мови. Ю. Федорів пише, що Досифей виявився непоступливим. Він заявив, що "навіть за більшу суму" свого благословенства на таке незаконне діло не дав би, та осудив поведінку московського патріарха як суперечну з церковними канонами" [46, с. 218]. "Я у цю справу влазити не буду, - говорив патріарх Досифей, - Константинопольський хай поступає, як хоче..., однак і він не зможе нічого робити, без указу візира" [43, с. 135].

Загалом Його святість демонстрував доброзичливе ставлення до української пастви: принаймні він це не раз декларував у своїх грамотах задовго до активного обговорення питання інкорпорації Київської митрополії 1686 р. Зокрема, у грамоті від 20 травня 1678 р. він висловлював моральну підтримку духовенству православної Київської митрополії у боротьбі за національно-релігійне самовизначення і, бачачи негативні наслідки для церкви від того, що вона не має єдиного архіпастиря, у грамоті обіцяв попросити патріарха Константинопольського відправити в Україну свого екзарха [6, с. 11 - 32].

Тут потрібно мати на увазі конкуренцію не лише між трьома митрополитами, які іменували себе Київськими, хоча перебували за межами київської кафедри, боротьбу Чернігівського архієпископа Лазаря Барановича та Мстиславського єпископа Мефодія, а головне претензії Львівського Йосипа Шумлянського, призначеного 1675 р. королем Яном III Собеським адміністратором Київської митрополії [36, арк. 1]. Церковно-релігійна політика "просування" львівських архіпастирів на схід Київської Митрополії (України) добре представлена в дослідженнях І. Сковчеляса [41, с. 168 - 170].

Повертаючись до аналізу дискусії патріарха Досифея та московсько-київських послів, варто зазначити, що Н. Алексєєв до переговорів був підготовлений дуже добре: він посилався на різні складнощі у відносинах Київської Митрополії з Константинополем, на тотальний вплив уніатства та католицизму в "Малій і Білій Росії". Однак патріарх Досифей, - "знаний церковний письменник-каноніст" - залишався непоступливим. Він не лише не погодився виступити ініціатором у справі, а й дав зрозуміти, що буде наполягати на неможливості переведення Київської Митрополії під владу Московського патріарха.

Як зазначає С. Терновський, Його святість був не "сухим кабінетним ученим", а ученим-практиком, який "брав активну участь у найгарячіших тогочасних церковних питаннях" [43, с. 136], а тому в листах до царів Івана та Петра і патріарха Йоакима Досифей із великим натхненням доводив усю незаконність і безпідставність задуманої ними справи [43, с. 136-137]. Його святість, зокрема, заявив: "Знайте, що немає на це церковної волі, бо ми не хочемо і не спричинимося до гріха; так само і вас не хочемо, щоб і ви піддалися гріхові! [32, с. 145]. Патріарх Досифей, посилаючись на Послання св. Ап. Павла до ефесян, наголосив Йоакиму, що архіпастирі поставлені для того, щоб "пасти церкву Божу", а "не смущати, ниже закон преступати" [32, с. 146]. "Як це вийшло так, - обурювався Досифей, - що, не питаючи благословення у Константинопольського патріарха, Московський наважився висвятити митрополита для непідвладної йому митрополії і, що це означає: прислали просити благословення, коли вже поставили! Це - Східної церкви розділення!" [23, с. 185].

Коли Н. Алексєєв сказав, що прохання про Київську Митрополію йде не від патріарха, а від самих государів і що вони привезли із собою від них щедрі дарунки для його Святості: "І вашому архіпастирству ті золоті та соболі прийняти велимо" [35, с. 123], патріарх Досифей відповів: "Присилаєте гроші та виводите людей з розуму; навіщо видаєте грамоти, противні Церкві і Богові. Узаконення поставлення митрополита за гроші - це явна симонія!" [35, с. 144-145]. "Бо хіба належить просити духовні дарування за гроші, - писав у Москву Досифей, - хіба може бути правдивою і вважатися гідною та грамота із Константинополя, яка куплена за гроші? Хіба личить вашій Церкві випрошувати у такий спосіб такі велике прошення? І якщо хочете отримати те, що просите, то знайте, немає церковної волі і що й ми не хочемо і не будемо співучасниками цього гріха" [33, с. 123].

Отже, як бачимо, патріарх Досифей різко засудив антиканонічні дії патріарха Йоакима. Водночас із цієї дипломатії видно, що він запропонував московським посланцям вибачитися за втручання Москви у справи Київської Митрополії, а свячення митрополита Гедеона вважати за одиничний, якого більше не має повторитися. Натомість про неможливість передачі митрополії патріарх Досифей висловлюється надто різкій формі, оскільки це категорично заборонено церковними канонами.

З огляду на контраверсійність акту інкорпорації Київської Митрополії тут будуть доречними деякі уточнення. У попередніх дослідженнях автор неодноразово звертався до Апостольських правил і постанов Вселенських і Помісних соборів, які регулюють питання адміністративно-територіального устрою Церкви (конкретних "церковних областей", єпархій), повноважень єпископів, митрополитів тощо і доводили, що ніхто не має права самовільно втручатися у справи не належної йому церковної юрисдикції, не важливо: єпархія це чи митрополія, чи автокефальна, а чи помісна церква.

Колізія виникає в іншому. Справа в тому, що у східній церковній традиції немає чітких настанов і приписів, які б регламентували конкретну процедуру зміни церковних меж. У період Візантійської імперії право змінювати межі "церковних областей" присвоїли собі імператори так званого "Нового Риму". В поствізантійську епоху московські царі, проголосивши свою державу "Третім

Римом", намагалися перебрати на себе цю функцію, аби "заправляти" всім православним світом, що власне й визначило долю Київської митрополії. Однак питання про те, яка саме інстанція церковної влади має право змінювати межі "церковних областей" (митрополій, патріархатів) у грецькій традиції, залишалося відкритим - чим якраз і скористалася Москва.

Але повернемося до позиції патріарха Досифея. Він, очевидно, вважав, що право змінювати територіальні межі церковних адміністративних одиниць, їхній статус і т. ін. перейшло у відання Собору чотирьох східних патріархів. Це видно з розмови з "московсько-київським" посольством, коли Його святість говорить, що й сам не погоджується і не порадить патріарху Константинопольському одноосібно ухвалити рішення в справі Київської митрополії, а також із Послання, адресованого московським царям. Він проводив тут аналогію з процедурою змінення меж митрополій, яка здійснюється не за згодою між митрополитами, а на соборі помісної церкви [33, с. 152].

Тим часом переговори зайшли у "глухий кут". Посли, зрозумівши, що очікувати позитивного рішення від патріарха Досифея, який мав схилити на користь Москви ще й патріарха Константинопольського, сподіватися годі, вирішили розпочати переговори зі світськими властями. Н. Алексеєв та І. Лисиця звернулися до Великого візира, увиразнивши суспільно-політичну ситуацію в Україні і наголосивши, що все Військо Запорізьке і увесь народ у підданстві московських государів, а тому гетьман воліє, щоб церква перейшла у підпорядкування Москви [23, с. 186].

С. Терновський у своїй ґрунтовній, написаній на широкій джерельній базі праці про приєднання Київської Митрополії до Московської Патріархії пише, що послы відповідали патріарху Досифею не менш різко. Зокрема, І. Лисиця говорить: "Гетьман і все Військо Запорозьке, і народ малоросійський перебувають у підданстві великих государів; гетьман бажає, щоб і духовний чин був увесь під благословенням московського патріарха; бо що уже зроблено, тому й бути" [43, с. 135]. Зрозуміла річ, що насправді було інакше: Україна була поділена, Правобережжя жило своїм життям, а Лівобережжя із І. Самойловичем змушене було жити "його" життям, хоча й там було багато таких, хто стояв в опозиції до політичного і церковно-релігійного курсу гетьмана-москвофіла.

Варто зауважити, що порівняно з 1684 р., коли Москва виряджала до Стамбула Захарію Софіра, аби той вивідав політичну ситуацію та з'ясував ставлення Константинопольської патріархії до церковно-релігійних трансформацій у Московії і, зокрема, на теренах Речі Посполитої (в Україні), становище суттєво покращилося на користь Москви. Усе почалося з "Віденської відсічі" 12 вересня 1683 р., коли об'єднані польсько-австрійсько-німецькі війська під проводом короля Яна III Собеського розгромили армію османського візира Кари-Мустафи. І хоча турки зазнали нищівної поразки під стінами Відня, християнська Європа тут же усвідомила увесь рівень небезпеки Османської імперії. Римський папа Інокентій XI (1676 - 1689 рр.) ще настирливіше закликав європейців до єднання у боротьбі з турками. Вхідження Московії до Священного ліги, що неминуче вело її до зближення з Річчю Посполитою, було найбільш небажаним для лівобережного гетьмана

I. Самойловича, а тому він робив усе для того, щоб переговори між Варшавою і Москвою не мали успіху. В цьому зв'язку потрібно наголосити, що зовнішньополітична ситуація, яка склалася з початком боротьби крайнучасниць Священної ліги, сприяла Московії у реалізації її великодержавних планів щодо України. Н. Копресева не безпідставно стверджує, що саме вона дозволяла московському царату мати тверду впевненість в успішному розв'язанні надважливого геополітичного завдання, яке він поставив перед собою у другій половині XVII ст. - питання про захоплення "Лівого берега Дніпра" [18, с. 20], що зрештою відбулося після укладення "Вічного миру" (6 травня 1686 р.) .

Отже, питання входження Московії стояло на терезах і від позиції офіційного Стамбула значною мірою залежало, на чий бік переважать шальки. Для турецького султана життєво важливим було не допустити інтеграції Московії у Священну лігу, а для цього йому довелося підтримати ініціативу московсько-київської місії, яка провалила переговори з патріархом Єрусалимським щодо перепідпорядкування Київської Митрополії. Ось чому царські та гетьманські посланці, які фактично представляли антиваршавське угруповання при Московському дворі та гетьмані Самойловичу, були підтримані Великим візиром беззастережно. Поки тривали переговори, на патріаршу кафедру Константинополя замість Якова вчетверте і в останнє зійшов патріарх Діонісій IV (1686 - 1687 рр.). Певна річ, що його поставлення повністю залежало від Великого візира, який не приховував наміру підтримати Москву. Як бачимо, позиція османського уряду задавала напрямок і вимагала солідарної участі щойно затвердженого патріарха у розв'язанні завдання, з яким приїхали царські послани.

Не варто думати, що патріарх Досифей, цей високого інтелектуального рівня богослов і віртуозний дипломат, відмежувався від переговорного процесу зовсім. Очевидно, він знав як "правильно" програти; та й натура його, схоже, нічим не відрізнялася від типової грецької, а отже, була сповнена лукавих витівок, підлості і зради. Автор переконаний, що саме цим визначався третій тур переговорів.

Зрозумівши, що справа вирішується без нього, патріарх Досифей поспішив заявити послам, що вже дуже добре "потрудився" і підшукав у правилах підстави для того, щоб його Константинопольський колега такий самий, як і він симфоніст, "відпустив" Київську Митрополію. Він також переконував послів, що навіть буде радити патріарху Діонісію, щоб той видав відповідну грамоту. Отже, Єрусалимський патріарх своїми діями чітко довів, що Східну Церкву менше за все цікавила доля Київської Митрополії і дотримання церковних канонів. Його дочасна опозиційність була зумовлена лише тим, що, втягуючи в цю непристойну справу, його погано стимулювали. Бо, як тільки Н. Алексеев передав патріарху Досифею 200 золотих червінців, той не просто перестав говорити про неканонічність інкорпорації Київської Митрополії, а й підказував менш обізнаному з церковними канонами патріарху Діонісію, "що вільно кожному єпископові відпустити свою єпархію до іншого" [44, с. 460]. Він навіть взявся всіляко сприяти здійсненню "царської волі" щодо інкорпорації Київської Митрополії [7, с. 467].

Судячи з відгуку думного дяка Н. Алексеєва, посли були переконані, що візир уже про все домовився. Більше того, вони нарешті заручилися підтримкою найвпливовішого ієрарха Сходу Досифея. Отже, результат мусить бути на користь московсько-київської місії, учасникам якої залишалося лише запропонувати "ділову та відповідальну розмову, а не якусь там "духовну бесіду" [23, с. 182] патріарху Діонісію. Тут особливо показовими є твердження В. Лур'є, який наголошує, що "московська сторона ще до початку переговорів продемонструвала свій намір приперти патріарха до стінки" [23, с. 182].

Для того, щоб зустрітися з патріархом Діонісієм і отримати від нього відповідні грамоти, жодних складнощів уже не було. Окремі дослідники стверджують, що начебто на нього чинили тиск Великий візир, патріарх Досифей і царське посольство. А. Кущинський пише: "Саме тоді Царгородський патріарх Діонісій старався про затвердження турецькою управою його на тій катедрі. Про це знав царський посол до Туреччини Микита Олексіїв і звернувся до турецького великого візира з проханням від царя, щоб візир наказав Царгородському патріархові Діонісію відпустити Київську митрополію під зверхність Московського патріарха" [20, с. 55]. Зазначимо, що це твердження не узгоджується із висновками, наприклад, О. Лотоцького - популярного церковного історика та каноніста. Аналізуючи зміст листів патріарха Досифея, він доводить, що патріарх Константинопольський Діонісій сам став ініціатором переговорів і для цього він направляв свою людину (якогось архімандрита Святогорського) до московсько-київського посольства ще під час його зустрічі з єрусалимським патріархом з пропозицією видати відповідні грамоти за гроші [33, с. 145, а також 21, с. 378].

Підставою для здогадок тут є листи патріарха Єрусалимського Досифея, в яких він писав про ініціативу в переговорному процесі патріарха Діонісія. Незважаючи на формальність цих речей, ми, однак, не знаходимо жодних підстав, щоб довіряти патріарху Досифею. Нам видається, що це лише спроба Його Святості відмежуватися від антиканонічних діянь турецької влади та Константинопольської Патріархії, в яких першорядна роль все ж таки належить єрусалимському патріарху. Очевидно, що з одного боку тиск, а з іншого - внутрішні моральні якості патріарха Діонісія (за словами дослідників, ієрарх був людиною жадібною до грошей та розкішного життя) [21, с. 378] неодмінно вели до ухвалення трагічного рішення - продажу Київської Митрополії Московській Патріархії. Основний мотив, який спонукав греків до передачі Київської Митрополії в юрисдикцію Москви, - гроші. Це видно із листів Єрусалимського патріарха Досифея до московських можновладців, написаних уже після їхньої згоди на її інкорпорацію 1686 р. Його святість, зокрема, писав, що під час того, як Н. Алексеєв та І. Лисиця вели з ним переговори, до послів навідувався якийсь архімандрит від патріарха Діонісія і пропонував їм відпускні грамоти за умови, що вони добре за це заплатять. На що Н. Алексеєв йому відповів: "Спочатку грамоти, а потім гроші!" [31, с. 152].

Для узаконення акту передачі Київської Митрополії Москві патріарх Діонісій оголосив про скликання собору, який відбувся у травні-червні 1686 р. у Константинополі. На ньому обговорили та ухвалили текст 10 грамот : одну Соборну грамоту, згідно з якою Київська Митрополія переходила під

канонічну зверхність Московського патріарха; дві грамоти, адресовані московським монархам; дві грамоти - патріарху Йоакиму; дві - гетьману І. Самойловичу; одну грамоту - Київському митрополиту Гедеону Балабану; і дві - всім православним вірянам Української Православної Церкви, в яких патріарх Діонісій надавав дозвіл на те, щоб кожний наступний новообраний митрополит приймав хіротонію з рук Московського патріарха [8, с. 469]. Його святість підготував також грамоти, які містили пункти про переуступлення Київської Митрополії на користь Московського патріарха. Її підписав власною рукою патріарх Діонісій та декілька ієрархів Константинопольської Патріархії.

За цю махінацію царські послы, як їм було велено московськими царями, щедро винагородили патріарха Діонісія: йому піднесли 200 золотих "червінців" і "три сорока соболев" (120 шкур) . З цього приводу останній писав: "Приняли єсми милостиню святого нашего царствія от посланного вашего господіна Нікити Алексеєвича три сорока соболев і двесті червонних" [21, с. 379]. За свої дії був нагороджений і патріарх Єрусалимський Досифей. Він також отримав 200 золотих.

Показовим є те, що той, хто на початку переговорів категорично засуджував бажання Московії домогтися шляхом симонії (підкупу) права на приєднання Київської Митрополії, тепер зажадав, щоб Н. Алексеєв роздав таку ж грошову винагороду усім архієреям, які взяли участь у соборі та скріпили своїми підписами відпускну грамоту Київській Митрополії. В пошуках морального виправдання цього вчинку патріарх Досифей посилався на практику царя Федора Івановича, який за те, що патріарх Єремія II Транс 1589 р. підніс Московську Митрополію до рівня патріархії, заплатив не лише Константинопольському патріарху, а й усім ієрархам, які підписали грамоту про заснування патріаршества в Московії.

Ось так, шляхом насильства, шантажу та підкупу було інкорпоровано древню Київську Митрополію до складу Московської Патріархії. Незаконність цього акту очевидна. Однак не можна думати, що це вартувало всього на всього 200 червінців і 120 соболевних шкур. Це - символічні дарунки. Справжню ціну цього питання визначити дуже важко. Адже інкорпорація Київської Митрополії до складу Московської Патріархії стала першим ефективним кроком Московської держави на шляху утвердження себе як спадкоємиці "Третього Риму".

В цьому контексті викликають пересторогу не лише форми та методи реалізації цього проекту, а, передусім, грубе порушення церковних канонів. Цілком очевидним є те, що приєднання Київської Митрополії суперечить 34 та 35-му Ап. правилам [16, с. 12], 2 правилу II Всел. собору [16, с. 31], 8 правилу III Всел. собору [16, с. 37] та ін.

Політична ситуація складалася так, що акт інкорпорації Київської Митрополії змушений був визнати й уряд Речі Посполитої. 21 квітня 1686 р. Московська держава і Річ Посполита уклали "Вічний мир", згідно з яким православні єпархії, розташовані на теренах останньої, переходили в підпорядкування митрополита Київського Гедеона Святополк-Четвертинського, хоча осідок його знаходився під канонічною юрисдикцією сусідньої держави.

27 грудня 1686 р. гетьманові І. Самойловичу за успішне завершення процесу інкорпорації цар направив жаловану грамоту та золотий "нашийник" з двома діамантами [26, с. 63]. Однак для гетьмана, слідом за нагородою, йшло справедливе покарання за тяжкий злочин проти Української Православної Церкви. За іронією долі - також з Москви. Використавши його авторитет у справі приєднання Київської Митрополії до складу Московської Патріархії, московський уряд тут же вирішив заарештувати І. Самойловича. Вірного слугу московському царату звинуватили у провалі військової кампанії проти Туреччини (насправді ж винним був коханець царівни Софії князь Голіцин) і разом із його старшим сином відправили у м. Тобольськ, де екс-гетьман 1687 р. помер. Синови ж умерти своєю смертю не дали - його жорстоко стратили у м. Сівську.

Отже, через тридцять два роки після Переяславської ради Українська Православна Церква розділила долю Української державності.

Висновки. Комплексний аналіз та науково виважена об'єктивна оцінка московсько-стамбульської церковно-політичної дипломатії, що призвела до зміни канонічної юрисдикції Київської Митрополії, а отже, й до змін у структурі Вселенського православ'я, дозволяє зробити низку узагальнюючих висновків та дефініцій.

1. У 80-х роках XVII ст. в історії українського народу сталася трагічна подія - насильницьке, антиканонічне перепідпорядкування Української Православної Церкви Московській патріархії. Інкорпорація Київської митрополії до її складу - це тривалий і планомірний процес, що є логічним наслідком ліквідації Української державності, початок якому поклали події, що розгорнулися за гетьманства Б. Хмельницького.

2. Зазіхання на автономний статус Української Православної Церкви з поперемінними успіхами тривало до тих пір, поки політична влада на землях, що формують сучасну Українську державу, не перейшла до рук промосковськи налаштованого гетьмана І. Самойловича, а церковна - єпископа Луцького Гедеона, гетьманового свата. Завдяки двом останнім, московському уряду вдалося нав'язати православному загалу Речі Посполитої такі умови, які позбавляли українські землі їх політичного, а згодом і церковно-релігійного суверенітету.

3. Канонічні джерела східного церковного права засвідчують антиканонічність акту інкорпорації Київської Митрополії до складу Московської Патріархії. Для підсилення власного висновку подаємо фрагмент з Томоса Вселенського патріарха, виданого Українській Православній Церкві у Польщі (від 13. XI. 1924 р.). У преамбулі патріарх обґрунтовує те, чому він надає їй право (статус) автокефалії такими словами: "Беручи до уваги той факт, якого не заперечує історія, бо ж написано, що перше відірвання від нашого престолу Київської Митрополії і православних єпархій Польщі та Литви, залежних від неї, і прилучення їх до Московської Церкви відбулося не за приписами канонічних правил (курсив - М.Ш.), а також не було встановлено щодо повної церковної автономії Київського митрополита, який мав титул Екзарха Вселенського Престолу" [45, с. 2-4].

4. Після приєднання Української Православної Церкви до Московської Патріархії в головах православних посполитих відбувся перехід від

конфесійно-відкритої релігійної свідомості, характерної для їх культури в другій половині XVI ст., до конфесійно-закритої, що стає характерною рисою культури посполитих обох релігійних таборів XVII ст.: греко-католики утвердилися на Правобережній Україні, а проправославні під духовною опікою Московської держави - на Лівобережжі, включаючи Київ. У наш час у свідомості українських вірян відбуваються кардинальні зміни, модусна спрямованість яких підтверджує їхнє тяжіння до національно-релігійного самовизначення в межах питомих (історичних) Українських церков - Української Православної Церкви Київського Патріархату та Української Греко-Католицької Церкви. Водночас на Сході та Півдні України все ще домінує московський релігійно-імперіалістський диктат. Цьому значною мірою сприяє проросійська діяльність політичної партії регіонів і уряду Януковича-Азарова.

1. Акты исторические, относящиеся к истории России. - Изд. А.И.Тургеневым. - СПб., 1841-1842. - Т.1. - 397 с.

2. Архив Юго-Западной России (далі - АЮЗР). - Ч. 1. - Т. V. Акты, относящиеся к делу о подчинении Киевской митрополии Московскому патриархату (1620 - 1694 гг.) / Изд. С. А. Терновским. - К.: Временная комиссия для разбора древних актов, 1872. - XI, 488 с.

3. Бендза М. Інкorporація Київської митрополії до Московського патріархату // Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць. - Чернівці: Рута, 2008. - Вип. 389-390. - С.78.

4. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: В 4-х т. - Нью-Йорк, 1995. - Репринтне видання. - К.: Українська Православна Церква Київський Патріархат, 1998. - Т. II. - 396 с.

5. Воронин О. Історичний шлях УАПЦ / Олександр Воронин. - Кенсінгтон (США): Воскресіння, 1992. - 136 с.

6. Грамота Досифея, патріарха Ієрусалискаго членам южнорусской церкви // АЮЗР. - Ч. 1. - Т. V. - С. 11-32.

7. Грамота царей Іоанна і Петра і царевни Софії в малую Росію. Сентябрь 1685 г. // АЮЗР. - Ч.1. - Т.V. - С.14.

8. Грушевський М. Історія України: В 11-ти т. (12 кн.) - Нью-Йорк, 1955. - Т.5. Суспільно-політичний устрій і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях 14-17 віків. - 864 с.

9. Дорошенко Д. Нарис історії України в 2 томах. - К.: Глобус, 1992. - Т. 2. - 349 с.

10. Досифей, патріарх. Незданые главы. - Незданые главы истории Иерусалимских патриархов патриарха Досифея Нотара / Сообщения императорского православного палестинского общества. - 1896. - С. 23-42.

11. Енциклопедія історії України: Т. 1: А - В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: Наукова думка, 2003. - 688 с.: іл.

12. Єринюк Р. Українська Православна Церква. - Львів: Літопис, 2010. - 382 с.

13. Інструкція, данная гетманомъ Самойловичемъ войсковому писарю Савве Прокоповичу, посланному в Москву съ депутатами от собора. 20 іюля 1685 р. // АЮЗР. - Ч.1. - Т.V. - С. 71-80.

14. Інструкція, данная отъ патріарха Іоакима (Никите Алексеевичу), посланному къ патріарху Константинопольскому по делу подчиненія Киевской митрополии Московскому патріарху (без дати) // АЮЗР. - Ч.1. - Т. V. - С. 123-129.

15. Источники Малороссийской истории, собранные Д. Н. Бантыш-Каменским. - М., 1858. - Ч. 1 (1649 - 1687 гг.). - М.: Университетская типография, 1858. - 350 с.

16. Книга правил Святых Апостолів, Вселенських і Помісних соборів, і Святых Отців (далі - Книга правил) / Пер. Чокалюк С.М. - Київ: Преса України, 2008. - 368 с.

17. Колодний А. Релігійне сьогодні України: роздуми, оцінки і прогнози (тематична збірка вибраних статей і тез). - К., 2009. - 450 с.

18. Копреева Т.Н. Русско-польские отношения во второй половине XVII века. - с.

19. Костомаровъ Н. Кн. 6. - Т. 15: Руина. Гетманства Бруховецкого, Многогрешного и Самойловича / Н. Костомаров. - СПб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1905. - 813 с.

20. Кушинський А. Коротка історія Української православної церкви. - Чикаго: Видання Братства Св. Володимира, 1971. - 102 с.
21. Лотоцький О. Автокефалія: У 2 томах. - К.: Українська Православна Церква Київського Патріархату. - Репринт. - 1999. - Т.2. - 555 + зміст на 6 ст.
22. Лунін С. Іван Самойлович / С.І. Лунін / Худож.-оформлювач Є.В. Вдовиченко. - Харків: Фолио, 2009. - 123 с.
23. Лурье В.К. Русское православие между Киевом и Москвой. Очерк истории русской православной традиции между XV и XX веками. - М.: Три квадрата, 2010. - 296 с.
24. Макарий (Булгаков), Митрополит. История Русской Церкви: В 12 т. - Т.9. - Кн. V.: Период разделения Русской Церкви на две митрополии. История Западнорусской или Литовской митрополии (1458 - 1596) / Под ред. Б.Н.Флори. - М., 1996. - 680 с.
25. Материалы для истории раскола. - М., 1879. - Т. IV.
26. Митрополит Іларіон. Приєднання Церкви Української до Московської і 1686 році. Видання п'яте доповнене. - Вінніпег, 1948. - 70 с.
27. Митрополит Іларіон. Українська Церква за час Руїни (1657 - 1687) / І.Огієнко, митрополит Іларіон. - Вінніпег: Українське наукове православне богословське товариство, 1956. - 564 с.
28. Митрополит Іларіон. Українська Церква за час Руїни (1657 - 1687). - Вінніпег: Українське Наукове Православне Богословське Товариство, 1956. - 564 с.
29. Митрополит Іларіон. Українська церква: У 2 т. - Вінніпег, 1956. - Т.1. - 242 с.; Т.2. - 326 с.
30. Мудрий С., Владика д-р, ЧСВВ. Нарис історії Церкви в Україні. - Івано-Франківськ: Видавництво Івано-Франківського теологічного катехитичного інституту, 1999. - 526 с.
31. Письмо гетмана Івана Самойловича к царям Іоанну и Петру Алексеевичам, по поводу собора, бывшаго въ Кіеве для избранія митрополита. 20 іюля 1685 р. // АЮЗР. - Ч. 1. - Т. V. - С. 66.
32. Письмо Досифея, патріарха Іерусалимсаго, къ Іоакиму, патріарху Московскому. Апрель 1686 г. // АЮЗР. - Ч. 1. - Т. V. - С. 142-146.
33. Письмо Досифея, патріарха Іерусалимсаго, царямъ Іоанну и Петру Алексеевичамъ, съ похвалою царямъ и подробнымъ обсужденіемъ дела о подчиненіи Кіевской митрополіи Московскому патріарху // АЮЗР. - Ч. 1. - Т. V. - С. 147-157.
34. Письмо Досифея, патріарха Іерусалимсаго, царямъ Іоанну и Петру Алексеевичамъ, съ похвалою царямъ и подробнымъ обсужденіемъ дела о подчиненіи Кіевской митрополіи Московскому патріарху // АЮЗР. - Ч. 1. - Т. V. - С. 145
35. Письмо Іоакима, патріарха Московского, къ патріарху Константинопольскому, по поводу посвященія имъ, Іахимом, Гедеона Четвертинскаго въ митрополита Кіевскаго, съ просьбою прислать согласіе на подчиненіе Кіевской митрополіи Московскому патріархату. 11 ноября 1685 г. // АЮЗР. - Ч.1. - Т.V. - С. 112-115.
36. Повідомлення короля Яна ІІІ Собеського духовенству і віруючим про призначення львівського єпископа Шумлянського Йосипа адміністратором Київської митрополії. Копія XVIII ст. 10 березня 1675 р. // ЦДІА України у м. Львові. - Ф. 129. - Оп. 1. - Спр. 693. - 1 арк.
37. Полонська-Василенко Н. Українська Православна Церква після переяславської угоди. - Мюнхен - Рим - Париж, 1966. - С. 149-156.
38. Посланіє великих государей Іоанна и Петра Алексеевича къ патріарху константинопольскому Іакову, съ просьбою уступить патріарху московскому право рукополагать митрополитовъ въ Кіевъ. 11 декабря 1684 г. // АЮЗР. - Ч.1. - Т.V. - С. 46-50.
39. Праця Андрусяка М. Українська церква // Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі - ЦДІАУ в м. Львові). - Ф. 388. - Оп. 1. - Спр. 6. - 45 арк.
40. Сенік С. Українська Церква у XVII столітті // Збірник статей з церковної історії Інституту історичних досліджень Львівського державного університету ім. Івана Франка. - Львів, 1993. - С. 25-71.
41. Скочеляс І. "Нічия територія": юрисдикційний статус і суспільно-правове становище Київської православної митрополії на Правобережній Україні (1675 - 1714 роки) // Іван Мазепа і мазепинці: історія та культура України останньої третини XVII - початку XVIII століть. Наук. зб. - Львів, 2011. - С. 167-182.
42. Соловьѳв С.М. История России с древнейших времен: в 15 кн. - М.: Соцэкгиз, 1959 - 1964. - Кн. 6. - 682 с.
43. Терновский С. Исследование о подчинении Киевской митрополии Московскому патриархату. - К.: Губерн. Тип., 1872. - С. 1 - 176.
44. Титов Ф. Окончательный переход Кіева от Польши к России // ТКДА. - 1904. - №7. - С. 212-248.

45. Тристаріччя підкорення Української Православної Церкви (Київської митрополії) Московській Патріархії // Рідна Церква: Український православний церковно-релігійний журнал. - 1986. - № 146. - С. 2-4.
46. Федорів Ю. Історія Церкви в Україні. - Репринтне видання. - Львів: Свічадо, 2001. - 362 с.
47. Фонкич Б.Л. Иерусалимский патриарх Досифей и его рукописи в Москве // Византийский временник. - 1969. - №29. - С. 275-299.
48. Шкрібляк М. Українська Церква (Київська Митрополія) в контексті зовнішньої політики гетьмана Івана Самойловича // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. Збірник наукових праць. - Т.1 (31). - Чернівці-Вижиця: Черемош, 2011. - С.192-200.
49. Яковлів А. Українсько-московські договори в XVII - XVIII віках. Договори за гетьманування І. Самойловича 1672 та 1674 рр. // УІЖ. - 1994. - № 4 (№397). - С.133-144.
50. Bendza M. Prawosławna diecezja Przemyska w latach 1596 - 1681. - Warszawa: Chrześcijańska academia teologiczna, 1982. - 267 s.

Шкрібляк Николай. МОСКОВСКО-СТАМБУЛЬСКАЯ ДИПЛОМАТИЯ И ПЕРЕХОД КИЕВСКОЙ МИТРОПОЛИИ ПОД ВЛАСТЬ МОСКОВСКОГО ПАТРИАРХА

В статье, на основе всестороннего исследования источников и разнопланового историографического материала (светского и церковного происхождения), реконструированы основные этапы московско-стамбульской дипломатии и проанализированы исторические предпосылки перехода Киевской Митрополии в состав Московской Патриархии. Особенное внимание уделено истолкованию места внешних факторов, а также участия иностранных духовных и политических центров в реализации проекта инкорпорации Украинской Православной Церкви к Московскому Патриархату 1686 г. Вместе с этим сделана критическая оценка действий Константинопольского патриарха Дионисия IV, который, под давлением политических обстоятельств, решил издать Томос об отказе от духовного попечения над Киевской Митрополией, дав тем самым свое благословение на ее переподчинение Московскому Патриарху.

Mykola Shkriblyak. MOSCOW-STAMBUL DYPLOMACY AND TRANSITIONS OF KIEV METROPOLITAN UNDER AUTHORITIES OF MOSCOW PATRIARCH

The article is based on research of sources and diverse historiographical materials (of secular and ecclesiastical origin), on reconstruction the main stages of the Moscow-Istanbul diplomacy and on analysis of the historical background of the transition of the Metropolitan of Kiev to Moscow Patriarchate. Particular attention is paid to the interpretation of the place and role of external factors, as well as the participation of foreign religious and political centres in the project of incorporation of the Ukrainian Orthodox Church to Moscow in 1686. The critical assessment is given to the actions of Patriarch Dionysius IV, who, under the pressure of political circumstances, decided to publish Tomos on refusal of spiritual care of the Ukrainians Orthodox Church, thereby giving his blessing to its subordination to the Moscow Patriarchate.

Отримано 29.04.2013